

MÕISATEENIJATE KIHHI KOOSSEIS LÕUNA-EESTIS XIX SAJANDI ESIMISE VEERANDI LÕPUL

T. Rosenberg

Feodaalsuhete lagunemise ja kapitalistlike suhete kujunemise üheks avaldumisvormiks olid muudatused talurahva sotsiaalses struktuuris ja selle üksikosade ilmes. Nimetatud küsimuse uurimisel on eriti oluline talurahva kui ühtse klassi raames eksisteerivate äärmiste, s. o. talurahva põhimassist erineva seisundiga kihtide ja gruppide jälgimine. Mõisamajanduse arengu tulemusena oli feodaalperioodi vältel talurahvaseisuse raames kujunenud kaks oma olemuselt erisugust talupoegade rühma: 1) külarahvas ehk talurahvas kitsamas mõttes, kes pidi andma mõisale teolisi ja kandma teisi feodaalkoormisi; 2) mõisarahvas ehk mõisateenijad (viimane termin on meie ajalookirjanduses enamkasutatav), kes seisid mõisa teenistuses ja said sealt palka ja elatist. Liivimaal kinnitas talurahva sellise jaotuse talupoegadeks-põlluharijateks (*Ackerbauer*) ja mõisateenijateks (*Hofsleute, Hofsdomestiquen*) 1804. a. talurahvaseadus. Võrreldes külarahvaga moodustasid mõisateenijad väikese, kuid väga kirjuilmelise rühma.

Ajaloolastest käsitles esimesena mõisarahvast lähemalt A. Soom, andes XVII sajandi Eestimaa mõisamajandusele pühendatud monograafias ülevaate ka mõisateenijatest ja nende ülesannetest.¹ Mõisateenijate arvu kindlaksmääramisel on põhiallikaks hingeloendid, mida sel eesmärgil on kasutanud mitmed uurijad. Esimesena tõi teaduslikku käibesse andmed mõisateenijate arvu, protsendi ja soolise koosseisu kohta Eestimaal mõisate kaupa 1782. a. hingeloendite andmeil S. Vahtre.² Üldisema ülevaate Eestimaa kubermangu mõisateenijate arvust 1782—1858

¹ Soom A. Der Herrenhof in Estland in 17. Jahrhundert. Lund, 1954, lk. 317—325.

² Vahtre S. Talurahva sotsiaalsest struktuurist Eestimaa kubermangus feodalismi lõuperioodil (hingeloenduste andmetel). — Eesti NSV ajaloo küsimusi, VI. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 1970, vihik 258, lk. 160—213.

andis S. Vahtre oma monograafias.³ S. Vahtre juhendamisel on valminud ka kaks diplomitööd, milles nelja kihelkonna andmete najal analüüsitakse mõisarahva demograafilisi näitajaid ja vaadeldakse mõisateenijate tegevusalasid ja eluolu.⁴ Mõisateenijate arvu mõisate kaupa Lõuna-Eestis 1782., 1795., 1811. ja 1816. aasta hingeloendite põhjal tõi ära H. Ligi.⁵ Uht osa mõisateenijatest, mõisa käsitöölisi, on põhjalikumalt uurinud J. Linnus, kes peale hingeloendite on selleks esimesena kasutanud ka XIX sajandi alguse vakuraamatuid.⁶ Uurides mõisatöölise kihi kujunemist Lõuna-Eestis XIX sajandil, on mõisateenijaid ühe osana sellest küsimusest käsitletud oma kandidaadiväitekirjas antud artikli autor.⁷ Käesoleva artikli eesmärgiks on kvantitatiivselt iseloomustada kogu mõisateenijate kihi konkreetset struktuuri, mis on senini üks vähem uuritud küsimusi.

Massilisi andmeid mõisateenijate arvu ja koostise kohta pakuvad hingeloendid, eriti varasemad neist. Peale nende on oluliseks ja ulatuslikuks allikaks XIX sajandi esimesel veerandil koostatud rohked mõisateenijate nimekirjad. Nimelt tuli Liivimaa 1804. a. talurahvaseaduse elluviimiseks loodud maamõõdu-revisjonikomisjonidel (Lõuna-Eesti 4 maakonna jaoks moodustati 2 komisjoni — Tartu—Võru ja Pärnu—Viljandi) mõisate revideerimisel ja uute vakuraamatute koostamisel mõisa üldise kirjelduse ühe osana fikseerida ka mõisateenijad.⁸ Nii tekkis komisjonide töö tulemusena paarikümne aasta jooksul terve kompleks revisjoniakte ja vakuraamatuid, mida on säilinud kokku ligi 1800 toimitkut enam kui 300 mõisa kohta.⁹ Neist toimitkutest enamik sisaldab ka mõisateenijate nimistu, millesse on märgitud mõisateenija amet, nimi, enamasti ka tema perekonnaliikmed, sageli nende vanus, paljudel juhtudel veel mõisateenijate elukoht ja tasustamise viis. Artikli autori arvates on huvipakkuvad 1805. a. koostatud revisjoniaktides ja valdavalt 1816.—1822. a. paiku koostatud nn. lõplikes vakuraamatutes leiduvad mõisatee-

³ Vahtre S. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil. Tallinn, 1973.

⁴ Rasva M. Mõisarahvas Haljala ja Kadrina kihelkonnas XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul. Tartu, 1978. Diplomitöö; Matson T. Laiuse ja Torma kihelkonna mõisateenijad XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul. Tartu, 1982. Diplomitöö. (Käsitöökirjad TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris.)

⁵ Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Lõuna-Eestis 1711—1816. — Uurimusi Läänemere- ja Põhjala ajaloo alal, II. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 1976, vihik 371, lk. 33—101.

⁶ Linnus J. Maakäsitöölised Eestis 18. sajandil ja 19. sajandi algul. Tallinn, 1975, lk. 137—184.

⁷ Розенберг Т. А. Формирование сельского пролетариата Эстонии (Мызные рабочие в Южной Эстонии с начала XIX до начала XX века): Дис. ... канд. ист. наук. Tartu, 1980. (Käsitöökirjad TRÜ Teaduslikus Raamatukogus.)

⁸ ПСЗ I, т. XXVIII, 1804, № 21162, ст. 20—22.

⁹ ENSV RAKA, f. 567 — Liivimaa maamõõdu-revisjonikomisjon.

Maakäsitöliste sotsiaalne koosseis eri kutsealarühmades

Kutsealarühm	Eestimaa											Liivimaa											Kokku										
	Käsitöliste üldarv	Adratalupoeg						Vabadik		Vaba		Käsitöliste üldarv	Adratalupoeg						Vabadik		Vaba		Käsitöliste üldarv	Adratalupoeg						Vabadik		Vaba	
		Vastava lisanimega		Vastava kutsenimega		Kokku		Arv	%	Arv	%		Vastava lisanimega		Vastava kutsenimega		Kokku		Arv	%	Arv	%		Vastava lisanimega		Vastava kutsenimega		Kokku		Arv	%	Arv	%
		Arv	%	Arv	%	Arv	%						Arv	%	Arv	%	Arv	%						Arv	%	Arv	%	Arv	%				
Metallitöö	271	201	74	15	6	216	80	43	16	12	4	260	175	67	32	13	207	80	49	19	4	1	531	376	71	41	9	423	80	92	17	16	3
Puutöö	66	38	58	12	18	50	76	15	23	1	1	91	52	57	13	14	65	71	21	23	5	6	157	90	57	25	16	115	73	36	23	6	4
Nahatöö	49	11	22	6	13	17	35	13	26	19	39	68	13	20	20	29	33	49	19	28	16	23	117	24	21	26	22	50	43	32	27	35	30
Kangrutöö	92	12	13	13	14	25	27	31	34	36	39	120	40	33	25	21	65	54	32	27	23	19	212	52	24	31	18	90	42	63	30	59	28
Rätsepatöö	57	31	54	3	6	34	60	17	30	6	10	41	12	29	5	12	17	41	17	41	7	18	98	43	44	8	51	52	34	35	13	13	
Ehitustöö	4	—	—	1	25	1	25	2	50	1	25	22	3	14	5	22	8	36	8	36	6	28	26	3	12	23	9	35	10	38	7	27	
Muud tööd	2	1	50	1	50	2	100	—	—	—	—	13	4	31	7	54	11	85	2	15	—	—	15	5	34	8	53	13	87	2	13	—	—
Kokku	541	294	54	51	10	345	64	121	22	75	14	615	299	49	107	17	406	66	148	24	61	10	1156	593	51	158	14	751	65	269	23	136	12

nijate nimestikud. Neid on säilinud Lõuna-Eestis XIX sajandi algul eksisteerinud 396 mõisast vastavalt 271 ja 255 mõisa kohta. Esimesed mainitud nimekirjadest paistavad silma rikkalikuma informatsiooni poolest täiendavate märkuste näol, teised on aga paljudel juhtudel täpsemad ja paremini kõrvutatavad lähima (s. o. 1816. a.) hingeloenduse andmetega. Võrreldes hingeloenditega on mõisateenijate nimestike puhul hinnatavaks asjaoluks, et neis fikseeriti mitte ainult mõisas elavaid, vaid ka külas elavaid ja mõisalt teenistuse eest palka saavaid ametimehi. Seevastu hingeloendites fikseeriti täpsemalt mõisateenijate perekonnaliikmed.¹⁰ Kui 1805. a. nimekirjade andmestik vajab autori poolt veel täiendavat töötlemist, siis 1816.—1818. a. nimestike materjal on läbi töötatud ja üldistatud ning sellele tuginebki järgnev käsitlus.

Mõisarahva arv, koosseis ja olukord olenevad kahest põhitegurist — mõisniku või valitseja suvast ja ümmardamisvajadustest ning mõisa kui majapidamise tarbest. Mõisnike suva mõisateenijate suhtes piirasid vähemalt formaalselt mõned XIX sajandi alguse talurahvaseaduste sätted. 1804. a. talurahvaseaduse ja selle 1809. a. kinnitatud täiendavate sätete järgi võis mõisnik taluinimesi mõisateenijateks võtta või viimaseid tagasi külarahva hulka viia vaid nende eneste nõusolekul. Mõisa teenistuses vanaks jäänud mõisateenijad pidi mõisnik kindlustama vajaliku ülalpidamisega. Nagu teistelgi talupoegadel oli mõisateenijatel õigus abielluda, omada liikuvat ja liikumatut varandust. Täielikult mõisniku suvast sõltus mõisateenijate nekrutiksandmine.¹¹ Liivimaa 1819. a. talurahvaseadus andis mõisnikele mõisateenijate suhtes vabamad käed. Pärast nende isiklikku vabastamist (pool mõisateenijatest pidi vabaduse saama 1825. a. ja ülejäänud 1826. a. jüripäevast) oli mõisnikul õigus vallandada mõisateenijat teenistusest oma äranägemise järgi, vaatamata sellele, et nüüd palgati mõisateenijaid lepingu alusel, mis sõlmiti kirjalikult või suuliselt kahe tunnistaja juuresolekul. Palk ja ülalpidamine määrati kindlaks vabatahtliku kokkuleppe põhjal.¹² Varem oli selle suurus seadusega täpselt ära määratud.¹³ Nii pidi mõisateenija saama mõisnikult ülalpidamiseks vähemalt samapalju, kuipalju pidi oma teenijale maksta taluperemees. Seaduse järgi tuli aga abielus sulasele anda $4\frac{1}{2}$ vakamaad põldu, $\frac{1}{2}$ vakamaad võsamaad, $4\frac{1}{6}$ vakamaad heinamaad, veidi maad juurviljapeenarde jaoks ning karjamaad loomadele. Sellise maatüki abil

¹⁰ Nimetatud allikaid on autor võrdlevalt iseloomustanud väitekirjas: Розенберг Т. Формирование сельского пролетариата Эстонии... Приложение 1, ст. 163—172.

¹¹ ПСЗ I, т. XXVIII 1804, № 21162, гл. 1, ст. 52, т. XXX, 1809, № 23505, ст. 60—62

¹² ПСЗ I, т. XXXVI, 1819, № 27 735, ст. 26, 448, 453, 462, 503.

¹³ ПСЗ I, т. XXX, 1809, № 23 505, ст. 39—47, 59, 63.

pidi sulane toitma ennast, naist ja lapsi ning tegema selle eest peremehe tööd oma hobusega. Vallaline sulane pidi peremehelt saama palgaks igal neljandal aastal kasuka, üle aasta kalevist pikk-kuue ja püksid ja paari jalarätte ning igal aastal linase kuue, 3 särki, 3 paari aluspükse, 3 paari pastlaid, 2 paari villaseid sukki ja paari sokke. Lisaks neile oli tal õigus saada iga aasta $\frac{1}{2}$ vakamaad võsamaad lina külvamiseks, mida ta võis kasutada kolmel aastal. Teenijatüdruk või lesknaine pidi palgaks saama igal aastal 25 naela lina ja 1.25 rubla hõbedas ning peremees pidi nende jaoks pidama kaht lammast või siis andma neile kummagi lamba eest 5 naela villu. Vallalised sulased ja teenijatüdrukud ning lesknaised said peale palga veel prii söögi perelauas. Millised olid mõisateenijate palgad XIX sajandi esimesel poolel tegelikult, selle kohta konkreetset andmed puuduvad. Arvata võib, et nagu hiljemgi olenes nende palga suurus ka pärisorjuse ajal ametist.

Vaatleme järgnevalt, kui suur oli ja millistest ametimeestest koosnes mõisateenijate kiht XIX sajandi esimese veerandi lõpul, enne mõisateenijate isiklikku vabastamist. Üheks arvestatavaks teguriks, millest sõltus mõisateenijate arv ning koosseis, oli mõisa suurus. Seda eeldades pidasime otstarbekamaks käsitleda mõisateenijate kihi koosseisu diferentseeritult, eri suurusjärku mõisatekaupa, jagades Lõuna-Eesti mõisad talupoegade arvu järgi 1816. a. hingeloenduse andmetel 4 rühmaks: I — väikesed (1—249); II — keskmised (250—499); III — suured (500—999); IV — ülisuured mõisad (üle 1000 talupoja). Vaadeldavas 255 mõisas elas 1816. a. hingeloenduse andmeil ligikaudu 64% Lõuna-Eesti talurahvast. Nimetatud kogumis on võrdlemisi ühtlaselt esindatud kõigi 4 maakonna ja 4 suurusrühma mõisad.

Keskmiselt moodustasid mõisateenijad 1816. a. ca 4% Lõuna-Eesti talurahvast.¹⁴ Mõisati oli nende protsent märksa erinevam kui maakonniti (tabel 1). Kui väikemõisates moodustasid mõisateenijad keskmiselt 7,5% talurahvast, siis igas järgmise suurusrühma mõisas oli see väiksem, olles ülisuurtes mõisates üle kolme korra väiksem kui väikemõisates. Absoluutarvudes oli mõisateenijaid koos perekonnaliikmetega¹⁵ väikemõisates tavaliselt

¹⁴ Ligi H. Taluraha arv ja paiknemine Lõuna-Eestis aastail 1711—1816... lk. 95.

¹⁵ Tabeli 1 puhul tuleb tähelepanu pöörata lahkuminekutele mõisateenijate üldarvus hingeloendite ja mõisateenijate nimistute vahel, mis on tingitud asjaolust, et mõisateenijate nimestikes pole alati kirja pandud nende perekonnaliikmeid, eriti lapsi. See puudutab eriti Tartu- ja Võrumaad. Viljandi- ja Pärnumaal on mõisateenijate üldarvu vakuraamatu nimistuis tõstnud teine tegur — erinevalt hingeloendeist kanti nimistuisse mõisateenijatena need kõrtsmikud, möldrid, metsavahid jmt. mõisa teenistuses seisnud ametimehed, kes elasid taluperemeeste sarnaselt omaette majapidamistes ning omasid ka sulaseid ja teenijaid. Silmatorkavalt rohkesti leidus selliseid just Viljandi- ja Pärnumaa suuremates mõisates (vt. tabel 3). Seetõttu on hingeloendite andmed

Mõisateenijate arv ja protsent kogu talurahvast
1816. a hingeloendite ja 1816.—1822. a. nimistute andmeil*

Maakond	Mõisa suurus- järk	Mõisate arv	Mõisateenijaid 1816. a.			Mõisateenijaid 1816.— 1822. a.	1816. a.— 1822. a. üldarvu suhe 1816. a.
			Arv	%	Keskmiselt ühe mõisa kohta teenijaid		
Tartumaa	I	28	306	8,1	11,3	282	0,9
	II	28	657	6,5	23,5	477	0,7
	III	35	1221	4,9	34,9	1054	0,9
	IV	14	697	3,5	49,8	414	0,6
	Kokku	105	2881	4,9	27,4	2227	0,8
Võrumaa	I	24	234	6,1	9,8	165	0,7
	II	19	412	6,2	21,7	264	0,6
	III	13	404	4,5	31,1	304	0,8
	IV	7	253	2,3	36,2	199	0,8
	Kokku	63	1303	4,3	20,7	932	0,7
Viljandimaa	I	11	112	6,3	10,2	140	1,3
	II	11	155	3,6	14,1	191	1,2
	III	22	501	3,4	22,8	909	1,8
	IV	8	287	1,7	35,9	655	2,3
	Kokku	52	1055	2,8	20,3	1895	1,8
Pärnumaa	I	6	139	12,3	23,2	107	0,8
	II	11	288	7,3	26,2	221	0,8
	III	12	323	3,9	26,9	439	1,4
	IV	6	123	1,2	20,5	604	4,9
	Kokku	35	873	3,7	25,0	1371	1,6
Kokku	I	69	791	7,5	11,5	694	0,9
	II	69	1512	6,1	21,9	1153	0,8
	III	82	2449	4,3	29,9	2706	1,1
	IV	35	1360	2,4	38,9	1872	1,4
	Kokku	255	6112	4,1	24,0	6425	1,1

kümne ümber, keskmise suurusega mõisates üle kahekümne, suur-
mõisates kolmekümne ringis ja ülisuurtes ligi nelikümmend in-
imest. Suhteliselt arvukam oli mõisapere Tartumaa mõisates.

Ametialase koosseisu ja seisundi poolest olid mõisateenijad

mõisateenijate üldarvu kohta ühtlasemad ja eelistatavad. Kui aga lähtuda
ainult ametiga mõisateenijatest ja jätta nende pereliikmed vaatluse alt välja,
siis on vakuraamatute andmed mitmekülgsemad ja informatiivsemad.

* Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Lõuna-Eestis aastail 1711—1816,
lk. 48—65; ENSV RAKA, f. 567, nim. 1.

väga eripalgeliseks kihiks. Lähtudes tegevusalast, võib mõisarahva jagada mitmeks osaks: 1) mõisasundijad ja -ametnikud; 2) teenijarahvas; 3) sulasrahvas; 4) mõisakäsitöölised; 5) mitmesugused mõisa teenistuses olevad kohapidajad. Üldistatult on andmed vastavate ametitega mõisateenijate esinemissageduse ja arvu kohta esitatud tabelites 2 ja 3.

Mõisasundijad kuulusid alama astmena mõisaadministratsiooni hulka. Neis mõisates, kus mõisaomanik või rentnik ise majapidamist vahetult ei juhtinud, tegeles sellega tavaliselt sakslasest valitseja (*Amtmann, Disponent, Inspektor*). Olenevalt majapidamise suurusest võis mõisaomanikul või valitsejal olla enamasti vabade inimeste hulgast abilisi, nagu majandusjärelevaataja (*Wirtschaftsaufseher, -bediente*), kirjutaja, metsaülem; virtin ehk majaemand. See osa mõisarahvast jääb allikast tingituna meie vaateväljast kõrvale, pealegi leidis neid peale valitseja harva. Mõisa juhtimisel toetus valitseja kohaliku talurahva hulgast väljavalitud mõisasundijatele, kellest peamised olid mõisakupjad, kiltrid ja aidamehed (tabel 2). Kupja ja kiltri ametid olid üsna levinud juba XVI—XVIII sajandil.¹⁶ Kupja ja kiltri vahel puudus sageli selge vahe. Algselt mõisteti kiltrite all enamasti abikubjast. Veel XVII sajandil oli kiltreid kasutatud suviti.¹⁷ Mõnikord nimetati kiltriks karjamõisa järelevaatajaid. Kupjad ja kiltrid korraldasid vahetult teoliste tööd mõisas, pidasid teopäevade arvestust, jälgisid, et ei tuleks ette mõisavargust ja nõudsid sügisel taludelt sisse loonusandameid. Kupjaid kontrollis valitseja, kes neilt tavaliselt igal õhtul tööde käigu üle aru päris ja järgmise päeva tööd kätte juhatas. Mõisatööle sundijatena olid kupjad ja kiltrid rahva poolt kõige enam vihatud ametimehed mõisas. XVI—XVIII sajandil oli reeglilik, et kupjad valiti taluperemeeste hulgast ning nende majapidamine vabastati peremehe teenistuse ajaks teoorjusest ja teistest koormistest.¹⁸ Kubjaste ja kiltrite hüvitamine teenistuse eest nende majapidamiste vabastamisega koormistest oli levinud ka XIX sajandi esimesel poolel kuni raharendile üleminekuni. XIX sajandil sagenevad juhtumid, kus kupjad ja kiltrid võeti mitte ainult taluperemeeste või nende poegade hulgast, vaid ka vabadike ja isegi sulasrahva seast. Mõisas elavate ja sealt ülalpidamist saavate mõisasundijate laialdasem kasutamine on ilmselt uuem; XVIII sajandi lõpule—XIX sajandile iseloomulik nähtus, mille põhjuseks tuleb pidada nii mõisamajanduse keerukamaks muutumist kui ka püüdu kasutada teotööjõudu suurema kasuteguriga (kupja määramisel talupere-

¹⁶ Tiik L. Kubjas, kilter, korrapealne. — Keel ja kirjandus, 1978, nr. 8, lk. 485—486.

¹⁷ Soom A. Op. cit., lk. 321.

¹⁸ Hupel A. W. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland. Riga, 1774, I Bd, S. 58; Transehe-Roseneck A. Gutsherr und Bauer in Livland im 17. und 18. Jahrhundert. Strassbourg, 1890, S. 25, 135—136.

meestest läksid kaduma terve talu teopäevad). Nagu nähtub tabelist 2, leidus mõisateenijate hulgas kupjaid ja kiltreid enam kui kolmandikus vaadeldud mõisates. Juhtus, et kubjas ja kilter täitsid ka teisi ametiülesandeid. Nii oli Kaagvere mõisas kubjas ka aidameheks ja Penuja mõisas kilter ka kõrtsmikukuks. Suuremates mõisates kohtas kupjaid ja kiltreid mõisateenijate hulgas suhteliselt harvemini. Nähtavasti kasutati seal rohkem talupere-meestest kupjaid. Aidamehi leidus vaadeldud mõisates harvem kui kupjaid ja kiltreid. Neid oli suhteliselt rohkem suuremates mõisates, mõnedes neist peeti ametis koguni kaht aidameest. A. Soomi arvates oli aidamehe amet Baltimaade mõisates suhteliselt hiline nähtus, mis oli iseloomulik XIX sajandile, kui turu jaoks toodetud vilja hakati hoidma mitte linna- vaid mõisaaitades.¹⁹ Aidamehed olid tavaliselt nooremad vallalised mehed. Teisi mõisaametnikke, nagu valitsejaabisid, raamatupidajaid, kirjutajaid ja virtinaid, leidus pärisoriste mõisateenijate hulgas harva. Nii oli vaadeldud ajal virtinaid vaid kümnes ja kirjutajaid kolmes mõisas.

Teenijarahvas moodustas mõisateenijatest kõige kompaktsema osa, kes elas mõisakeskuses. Nende ülesandeks oli mõisniku- ja valitsejapere teenindamine ning häärberi ja selle ümbruse korrahoid. Teenijarahva olemasolu ja arvukus sõltus sellest, kellele kuulus mõis ja kas mõisnik ise seal pidevalt elas. Nii leidus teenijaid alati ja suhteliselt rohkesti väikemõisate rühma kuuluvates kirikumõisates, üsna harva ja vähesel määral aga kroonu- ja linnamõisates. Baltimail kuulus sageli ühele aadlisuguvõsale või perekonnale mitu mõisat ja sellisel juhul oli tavaline, et elati soodsama asendiga, suuremas ja luksuslikumas peamõisas, kus peeti ka rohkearvulist teenijaskonda. Teistes sama omaniku mõisates sel juhul teenijarahvas puudus. Seda kinnitavad tabeli 2 andmed: ligi viiendikus mõisates teenijarahvast polnud ja seal leidus vaid mõisamajapidamises hädatarvilikke mõisateenijaid. Väike- ja keskmistes mõisates puudus teenijarahvas ligi 30%-l majapidamistest ja suhteliselt arvukat teenijaskonda (10 ja enam teenijat) omas vaid 2—3% neist. Seevastu suurte ja ülisuurte mõisate rühmas oli teenijarahvata mõisaid ainult mõni (5—7%) ning 10 ja enama teenijaga oli neist iga neljas mõis. Teenijarahva hulgas oli kõige arvukamalt toapoisse ja toatüdrukuid. 18 mõisas leidus neid õige arvukalt (5—10). Kõõgiteenijateks olid kokad ja kõõgitüdrukud. Kokad valmistasid tavaliselt härraste söögi, kõõgitüdrukud keetsid mõisaperele. Mõnedes suuremates mõisates oli mitu kokka, keda olid abistamas veel kokapoisid ja kõõgitüdrukud. Suurearvulisema mõisapere puhul, kus oli rohkesti vallalisi mõisateenijaid, kes sõid mõisa lauas, oli mõnikord ametis eraldi kokk (*Volkskoch*). Ligi pooled mõisatest, eriti väik-

¹⁹ Soom A. Op. cit., lk. 319.

Mõisateenijate koosseis ja arv tegevusajale kaupa Lõuna-Eesti mõisates 1810.—1822. a. nimekirjade andmel
(a — milmes mõisas antud ametiga mõisamehed; b — mõisateenijate arv; c — neist oli perekonnaga)

Mõisate suurusrühm	Väikesed			Keskised			Suured			Ülisuured			Kokku mõisaid		
	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c
Mõisate arv rühmas	69			69			82			35			255		
Näitaja tähtis	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Kupjaid ja killtreid	22	23	16	34	44	26	27	36	20	8	12	4	91	115	66
Aidamehi	9	9	3	18	19	8	40	45	20	12	17	8	79	90	39
Teisi mõisaametnikke	7	7	5	11	11	4	11	13	9	3	7	1	32	38	19
1. Mõisasundijaid kokku	—	39	24	—	74	38	—	94	49	—	36	13	—	243	124
Toapoisse	23	37	4	29	49	6	49	100	26	20	31	4	121	217	40
Toatüdrukuid	21	30	1	27	40	1	33	60	1	19	30	2	100	160	5
Kokki	19	20	5	19	21	8	46	59	24	13	18	6	97	118	43
Koogitüdrukuid	17	17	—	22	22	1	34	36	1	15	21	—	88	96	2
Kutsareid ja tallimehi	39	43	5	42	54	11	79	112	25	30	46	11	190	255	52
Aednikke	8	8	3	18	20	8	42	57	27	19	27	18	87	112	56
Vahimehi	12	12	3	18	19	6	25	31	18	8	12	3	63	74	30
Teisi teenijaid	16	43	1	15	42	10	30	120	9	18	52	8	79	257	28
2. Teenijarahvast kokku	—	210	22	—	267	51	—	575	131	—	237	52	—	1289	256

Tabel 2 (järg)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Karjamehi ja karjuseid	50	55	18	58	88	43	76	131	93	32	63	40	216	337	194
Karjanaisi	25	28	1	29	38	2	41	48	8	17	19	1	112	133	12
Mõisasulaseid	15	32	9	11	16	6	18	33	13	10	16	5	54	97	32
Töötüdrukuid ja naisi	9	11	—	13	31	—	23	52	3	6	7	—	51	101	3
3. Sulasrahvast kokku	—	126	28	—	173	50	—	264	117	—	105	46	—	668	241
4. Mõisakäsitöölisi kokku	19	35	19	38	58	26	55	165	87	27	108	63	139	366	195
Kõrtsmikke	6	7	6	16	21	17	17	27	25	19	37	31	58	92	79
Möldreid	2	2	2	16	16	11	26	31	20	12	17	15	56	66	48
Meisavahte	8	10	7	16	24	20	27	58	53	12	65	62	63	157	142
Põlluvahte jt.	1	1	1	—	—	—	3	7	7	9	63	61	13	71	69
Kohapidajate teenijaid	—	—	—	5	10	1	8	73	8	9	81	12	23	164	21
5. Kohapidajate rühmas kokku	—	20	16	—	71	49	—	196	113	—	263	181	—	550	359
Ametiga mõisateenijaid kokku	—	430	109	—	643	214	—	1294	497	—	749	355	—	3116	1175

Mõisatveniljate koosseis ja arv tegevusalade kaupa Lõuna-Eesti mõisates 1816.—1822. a. nimekirjade andmeil

Maakond	Tartumaa				Võrumaa				Viljandimaa				Pärnumaa							
	I	II	III	IV	Kokku	I	II	III	IV	Kokku	I	II	III	IV	Kokku					
																I	II	III	IV	Kokku
Mõisa suurusrühm	28	28	35	14	105	24	19	13	7	63	11	11	22	8	52	6	11	12	6	35
Mõisate arv rühmas	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Kuplaid ja kiltreid	10	20	12	6	48	5	8	4	2	19	3	6	13	2	24	5	10	7	2	24
Aidamehi	3	10	21	5	39	3	3	6	3	15	3	4	10	8	25	2	7	2	11	33
Teisi mõisaametnikke	2	2	8	2	14	2	5	—	2	9	3	1	6	2	12	—	3	—	—	3
1. Mõisasundijaid kokku	15	32	41	13	101	10	16	10	7	43	9	11	29	12	61	5	15	14	4	38
Toapoisse	22	27	43	18	100	7	19	13	6	45	8	3	23	3	37	—	10	20	4	34
Toatüdrukuid	19	13	14	11	57	6	12	14	9	41	3	4	20	7	34	2	11	12	3	28
Kokki	8	8	23	6	45	7	8	8	4	27	3	2	17	3	25	2	3	12	5	22
Köögitüdrukuid	11	7	11	12	41	2	6	6	4	18	2	2	12	4	20	2	7	7	1	17
Kütütsüdrukuid ja tallimehi	24	14	42	22	102	12	20	17	10	59	4	7	33	9	53	4	14	20	5	43
Aednikke	3	9	22	8	42	5	7	10	11	33	—	3	18	7	28	—	1	7	1	9
Vahimehi	7	8	14	2	31	3	2	2	—	7	1	3	12	7	23	1	6	3	3	13
Teisi teenijaid	17	15	50	16	100	11	4	13	1	29	7	11	45	24	88	8	12	9	11	40
2. Teenjarahvast kokku	111	91	219	95	516	53	78	83	45	259	28	35	181	64	308	19	64	90	33	206
Karjamehi ja karjuseid	26	39	54	29	148	15	22	18	13	68	10	14	41	10	75	4	13	18	11	46
Karjanaisi	15	12	19	8	54	11	14	8	5	38	—	6	14	5	25	2	6	7	1	16
Mõisasulaseid	15	4	13	3	35	4	5	6	3	18	1	1	9	8	19	12	6	5	2	25
Töötüdrukuid ja -naisi	7	9	14	1	31	1	13	3	1	18	2	2	21	1	26	1	7	14	4	26
3. Sularahvast kokku	63	64	100	41	268	31	54	35	22	142	13	23	85	24	145	19	32	44	18	113

Tabel 3 (järg)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
4. Mõisakäsitööfisi kokku	16	30	65	27	138	7	17	22	16	62	9	5	54	30	98	3	6	26	33	68
Kõrtsmikke	2	8	10	15	35	—	2	4	2	8	2	5	11	11	29	3	6	2	9	20
Möldreid	2	8	10	2	22	—	1	7	4	12	—	4	10	6	20	—	3	4	5	12
Meisavahte	4	12	24	19	59	2	7	5	6	20	4	5	21	29	59	—	—	8	11	19
Põlluvahte jt.	—	—	2	6	8	—	—	1	1	2	1	—	4	9	14	—	—	—	47	47
Kohapidajate teenijaid	—	—	—	8	8	—	2	—	4	6	—	2	63	40	105	—	6	10	29	45
5. Kohapidajate rühmas kokku	8	28	46	50	132	2	12	17	17	48	7	16	109	95	227	3	15	24	101	143
Ametiga mõisateenijaid kokku	213	245	471	226	1155	103	177	167	107	554	66	90	458	225	839	49	132	198	189	568

semad, ajasid läbi ilma spetsiaalsete kõõgiteenijateta. Enamikus mõisates kasvatati sõidu- ja ratsahobuseid, tööhobuseid leidus sel ajal mõisates harva. Hobuste eest hoolitsemisega tegelesid tallimehed ja tallipoisid, kuna mõisnikupere ja valitseja sõidutamiseks ning ametisõitude tegemiseks olid ametis kutsarid ja harva ka eesratsutajad (*Vorreiter, Piquer*). Kui kutsarid olid enamasti kogenud mõisateenijad, siis tallimeesteks olid valdavalt nooremad mehed. Väiksemates mõisates langesid kutsari ja tallimehe kohustused tavaliselt ühte. Teenijarahva seas oli eelisseisundis aednik ehk kärner, kuna see amet nõudis rohkem teadmisi ja oskusi. Aedniku ülesandeks oli toidulaua varustamine puu- ja juurviljaga ning hoolitsemine mõisa iluaia, pargi ja muruväljakute eest. Selleks anti aednikule abiks poisse ja tüdrukuid. Aednikud olid enamasti perekonnainimesed. Kärner oli ametis igas kaheksandas väikemõisas, igas neljandas keskmise suurusega ning igas teises suures ja ülisuures mõisas, mõnes neist oli mitu kärnerit (Vana-Antsla mõisas oli koguni 6 aednikku). XIX sajandi algul peeti paljudes mõisates varasema talude poolt saadetava korralise öövahi asemel alalisi vahimehi, kelle peamiseks ülesandeks oli hoida mõisa vara tule ja varguse eest, aga kes tegelesid ka mõisaahjude kütmisega, puude ja vee tassimisega, õue koristamisega ja peksukaristuse täideviimisega. Sageli maksti vahimehele palka mitte mõisa, vaid talupoegade poolt.²⁰

Peale ülalnimetatud sagedamini esinevate teenijate kohtas mõisa teenijarahva seas veel lapsehoidjaid, pesupesijaid, käskjalgu, jäägreid, koerapoisse, Innutalitajaid ning lihtsalt lesknaisi, poisse ja tüdrukuid, keda rakendati abiks mitmesugustel ettetulevatel töödel. Tervikuna moodustasid teenijarahva nooremad ja vallalised inimesed, kellest enamus (2/3) olid mehed.

Sulasrahvas. XIX sajandi algul leidus mõisates juba üsna arvukalt karjatalitajaid ja mõisasulaseid, kes kõrvuti teolistega tegid neid töid, mis varem sooritati täielikult teokohustuse korras. Mõisa sulasrahva hulka kuulusid karjused ja karjamehed (nende vahel vahet teha pole praktiliselt võimalik), karjanaised, sulased, töötüdrukud ja -naised. Neist enamus (ca 70%) oli ametis karjatalitamisega. Kuna teoorjuse ajal tehti mõisatööd peamiselt talu veoloomadega, siis koosnes mõisa kari peamiselt veistest, keda leidus peaaegu igas mõisas ja karjamõisas. Sel perioodil pidi mõisakari kindlustama mõisapõldude varustamise sõnnikuga ja varustama härraste toidulaua liha, piima ja koorega. XVIII sajandi teisest poolest hakkas mõisates koos viinapõletamisega laiemalt levima härgade nuumamine, mis tõi kaasa mõisakarja suurenemise ja karjatalitamisega seotud tööde mahu kasvu. Sellepärast oli tarvis üha rohkem mõisakarja talitamiseks nõutavaid

²⁰ Ligi H. Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni. Tallinn, 1968, lk. 225.

korrategie. Paljudes Liivimaa mõisates kasvas korrategie arv XIX sajandi alguseks XVII sajandi lõpuga võrreldes ligi kolm korda.²¹ Vaatamata sellele korrategie ei jätkunud ning mõisates hakati üha rohkem kasutama alalisi karjatalitajaid-mõisateenijaid, et mitte kulutada sellele töömahukale majapidamisharule defitsiitseid abiteopäevi. XIX sajandi esimese veerandi lõpul leidis vähemalt 1—2 karjatalitajat peaaegu igas mõisas (tabel 4). Nende arv olenes mõisa suurusest, õigemini karjamõisate arvust. Enamasti olid karjused ja karjamehed abielus ja sellisel juhul tegeles karjatalitamisega ilmselt kogu pere. Karjanaisi oli ametis rohkem neis mõisates, kus karjused või karjamehed olid valalised. Üheksas vaadeldud mõisatest oli 5 või rohkem karjatalitajat: Vana-Roosas (IV) 3 karjust ja 3 karjanaist, Uue-Suislepas (III) 3 karjameest ning 3 karjanaist, Vana- ja Uue-Pärstis (III) ning Vana-Nursis (II) karjamees, karjus ja 3 karjanaist, Pärstis (II) 2 karjust ning 3 karjanaist, Riidajas (III) 4 karjameest ja karjus, Lõvel (II), Vana-Kuustes (IV) ning Pühajärvel (III) 4 karjust ja karjanaine.

Tabel 4

Karjatalitajaid omanud mõisate arv ja %

Karjatalitajate arv mõisas	Mõisate arv				Kokku
	I	II	III	IV	
1	28	27	16	7	78
2	21	24	35	12	92
3	3	8	14	8	33
4	1	3	6	4	14
5 ja enam	—	2	5	2	9
Karjatalitajatega mõisaid kokku	53	64	76	33	226
%	76,8	92,8	92,7	94,3	88,6

Karjatalitajad olid juba tüüpilised mõisa palgatöölised ning nende näol tungis palgatöö esmajoones loomakasvatuses laiaulatuslikumalt teoorjuslikku mõisamajandusse.²² 78 mõisas neist 226-st, kus olid ametis karjatalitajad, leidis ka mõisasulaseid ja -töidrukuid, keda rakendati põllutööl. Mõisasulaste palkamine oli tuntud juba XVII sajandil, kui mõned mõisad olid teosulaste

²¹ Ligi H. Talupoegade koormised Eestis ..., lk. 183.

²² Analoogilistele nähtustele Valgevene mõisamajanduses on osutanud P. Kozlovski: Козловский П. Г. Типы хозяйства и рабочая сила в магнатских поместьях Западной и Центральной Белоруссии во второй половине XVIII в. — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1971. Вильнюс, 1974, с. 125.

vähesuse tõttu sunnitud kasutama palgatud sulaseid ja mõisa tööloomi, eriti neis väikemõisates, kus talupoegi oli vähe või need puudusid hoopis nagu üksikutes kirikumõisates. Mõisasulasteks palgati sel juhul vabadikud või isegi vabad inimesed. Mõisnikud käsitasid palgaliste sulaste kasutamist kui erakorralist abinõu, millest kõhemaid loobuti, kui omandati piisav hulk teosulaseid.²³ Ka XVIII sajandil ja XIX sajandi algul tulenes mõisasulaste palkamine teotõjõu nappusest. XIX sajandi esimesel veerandil oli mõisasulaste kasutamine juba küllalt levinud (neid oli enam kui igas viiendas mõisas), kuid nende arv võrreldes teosulaste omaga oli veel väga väike (tabel 5). Mõisasulaste kasu-

Tabel 5

Mõisasulaseid ja -tüdrukuid omanud mõisate arv

Mõisaid, kus oli	Mõisate arv				Kokku
	I	II	III	IV	
sulaseid	10	5	7	6	28
sulaseid ja tüdrukuid	3	7	12	4	26
tüdrukuid	4	7	11	2	24
sulaste arv:					
1	7	7	11	6	31
2	1	3	5	3	12
3	1	2	1	—	4
4	2	—	1	—	3
5 ja enam	2	—	1	1	4

tamine oli mõjusam väiksemates majapidamistes. Ka suuremates mõisates kasutati neid peamiselt karjamõisates, mida näitab nende nimetamine karjamõisasulasteks (*Hoflagsknecht, -kerl*). Mõisasulaste kasutamist on positiivselt hinnanud ning nende arvukamat esinemist väikemõisates tunnistanud A. W. Hupel, kes märkis, et mõisasulaseid ja -tüdrukuid kasutati kütise tegemisel, vilja koristamisel, heinategemisel ja muudel töödel. Mõisatööde seisukohalt olid Hupeli hinnangu järgi neli mõisasulast koos mõisarakendiga samaväärsed nelja tugeva talu teolistega.²⁴ Suhteliselt palju kasutati mõisasulaseid Pärnu- ja Tartumaa mõisates. Erinevalt karjustest ja karjameestest olid mõisasulased enamuses vallalised. Paljudes vakuraamatutes on perekonnaga karjatalitajaid ja sulaseid nimetatud moonakateks (*Deputatist*), kuna põhilise osa nende palgast moodustas moon, millele lisaks anti

²³ Soom A. Op. cit., lk. 239—241.

²⁴ Hupel A. W. Topographische Nachrichten... Riga, 1777, II Bd., S. 232.

ka maad. Nii oli 1805. a. vakuraamatuis märgitud, et Olustvere mõisas oli koos perega karjamõisas elaval karjusel veidi maad ja heinamaad ning ta sai mõisalt aastas 3 vakka rukist ja 3 vakka otri moonaks. Penuja mõisas oli karjus mõisa palgal, kaks karjamõisa karjust olid aga mõisa maal ja moonal. Voltveti mõisas sai karjamees mõisalt moona ja tasu, karjamõisas elanud karjamees ja tema juures olnud mõisasulane said moona, tasu asemel aga kasutasid maad. Seega hakkasid mõisates XIX sajandi algul välja kujunema sajandi teisel poolel üldiseks muutuvad mõisatööliste tasustamisvormid. Tervikuna iseloomustas arvuka sulasrahva rühma moodustumine mõisateenijate kihis neid uusi nähtusi XIX sajandi mõisamajanduses, mis said valitsevaks sajandi teisel poolel, kui teostus üleminek teotööd palgatööle.

Mõisakäsitöölised tegelesid mitmesuguste asjade valmistamisega, mida läks vaja mõisa kui majandusorganismi ja mõisniku olmevajaduste rahuldamiseks. Kuna mõisakäsitöölisi on põhjalikumalt uurinud Jüri Linnus, siis vaatleme neid siin põgusalt. Mõisameistrite käsitöölade arv tõusis vaadeldud ajal kahekümneni, kuid enam levinud olid neist vaid kuus-seitse. Kõige rohkem kohtas kangruid — igas neljandas mõisas. Arvukamalt oli ka tislereid, seppi, pütseppi, juba märgatavalt vähem kingseppi, rätsepaid, müürseppi. Üle poolte mõisa käsitöömeistritest olid perekonnainimesed. J. Linnuse andmeil oli mõisa käsitöö Lõuna-Eestis muust külakäsitööst rohkem eraldunud kui Põhja-Eestis. Mõisakäsitöölised koondusid eeskätt suurematesse mõisatesse, kus nende teeneid kasutati sagedamini. Vähem leidis neid seal, kus domineerisid väikemõisad (Saaremaa), kus oli arenenum talurahva kodutööndus (Torma, Kodavere) või kus olid kättesaadavamad linnakäsitöölise tooted (Pärnu ja Tartu ümbruskond). Mõisakäsitöölise arv kasvas tunduvalt põllumajanduslikes piirkondades (Kagu-Pärnumaa, Helme, Laiuse, Palamuse, Nõo) ja seal, kus oli rohkem väiketalusid ja popsikohti (Rõuge).²⁵ J. Linnus on märkinud, et osa mõisakäsitöölisi kuulus mõisarahva hulka vahetult, teist osa aga, kes täitis mõisa tellimusi õiguse eest kasutada mõisamaad, võib mõisateenijaks lugeda tingimisi. Tema andmeil elas 1805. a. 267 mõisas 757-st käsitöölisest mõisas 593 (78%) ja mõisamaal 164.²⁶ Meie kasutatud nimistuis on mõisateenijate hulka arvatud enamasti mõisaperes elavad käsitöölised.

Kohapidajad (kõrtsmikud, möldrid, metsavahid jt.) moodustasid eraldiseisva osa mõisa teenistuses olnud ametimeestest. Teenistus seisundi ja tasustamise poolest erinesid nad märgatavalt mõisateenijate põhiosast. Selle rühma esindajatest elasid mõisas need vähesed, kelle kõrts, veski või vahiala asus mõisakeskuses või selle lähedal. Siis peeti vastavas ametis tavaliselt

²⁵ Linnus J. Op. cit., lk. 222—223.

²⁶ Samas, lk. 152.

vallalisi inimesi, kes said tasu ja sõid mõisa lauas. Valdavas enamuses oli aga tegemist abielurahvaga, kellel oli küllalt arvukas pere ja mõisalt teenistuse eest kasutada iseseisev majapidamine veskitalu, kõrtsi- või metsavahikoha näol. Majanduslikult kõige kindlustatum oli kõrtsmike ja möldrite olukord. Kõrtsid ja veskid, mille omamine oli eramõisate privileeg, andsid mõisale arvestatava osa sissetulekust. Mida suurem oli mõis, seda rohkem leidis seal kõrtse, veskeid ja ka metsa-, põllu- ja heinamaavahikohti. Kõrtsi-, veski- ja osalt ka metsavahikohad olid küllalt suured, nii et sageli ei piisanud nende majandamiseks oma pere tööjõust, vaid tuli palgata sulasrahvast kõrtsiteenijate, möldrisellide, põllusulaste ja teenijatüdrukute näol. Mõisa viina ja õlle müügist ning mativiljast jäi midagi ka kõrtsmike ja möldrite näppude vahele, mille läbi nii mitmedki neist suutsid end juba enne üldist talurahva vabastamist vabaks kaubelda. Olles sisuliselt iseseisvad rentnikud, said kõrtsmikud ja möldrid XIX sajandi esimesel poolel esimesteks kujunema hakkava eesti maa- kodanluse esindajateks, kuigi külakodanluse tekkimine n.ö. laial rindel, selle väljakasvamine otseselt taluperemeestest algas alles 1840-ndail aastail.²⁷ Kui kõrtsmikud ja möldrid olid seisundilt mõisateenijate ja taluperemeeste vahepeal, siis enamik mõisa metsa-, heinamaa- ja põlluvahte seisis rohkem mõisateenijate ja vabadike vahepeal. Põllu- ja heinamaavahtidena kasutatigi tavaliselt vabadikke, kellele tasuti moonaga. Kuna kõigi nimetatud kohapidajate puhul on tegemist üleminekurühmaga, kelle piirid on üsna ebamäärased ja kellest paljud pidasid ise teenijaid, siis saab neid mõisateenijate hulka lugeda tinglikult. Sellepärast jätame viimati vaadeldud rühma esindajad mõisateenijate kihi struktuuri määratlemisel kõrvale.

Tabelis 6 on püütud üldistada mõisateenijate struktuurset jaotumist neljaks põhigrupiks. Kasutatud allikate andmeil moodustasid XIX sajandi esimese veerandi lõpul Lõuna-Eesti mõisateenijatest ligi 10% mõisasundijad, umbes 50% teenijarahvas, üle 25% sulasrahvas ja alla 15% mõisakäsitöölised.

Ilmnes, et erinevate mõisateenijate rühmade osakaalus olid hälbed maakonniti üle kahe korra väiksemad kui eri suurusjärku mõisate vahel. Struktuurilt olid üsna sarnased väike- ja keskmiste mõisate teenijaskond üheltpoolt ning suur- ja ülisuurte mõisate oma teiselt poolt. Nii oli mõisasundijate ja eriti sulasrahva protsent väiksemates mõisates tunduvalt kõrgem kui suuremates, käsitööliste osakaal oli aga jälle viimastes peaaegu kaks korda suurem kui esimestes.

Kokkuvõttes võib konstateerida, et üldjuhul olid mõisateeni-

²⁷ Ka h k J. Külakodanluse ja maaproletariaadi tekkimisest Eesti külas. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnateadused, 1955, nr. 3, lk. 380—381.

Tabel 6
 Mõisateenijate kthi struktuur tegevusalade järgi Lõuna-Eestis XIX sajandi esimese veerandi lõpul (tabelite 2—3 põhjal)

Mõisateenijate rühmad	Mõisa suurusühikud																	
	Maakond						Mõisa suurusühikud											
	Tartu		Võru		Viljandi		Pärnu		Kokku		I		II		III		IV	
	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%
Mõisasundijad	101	9,9	43	8,5	61	10,0	38	8,9	243	9,5	39	9,5	74	12,9	94	8,6	36	7,4
Teenijarahvas	516	50,4	259	51,2	308	50,3	206	48,5	1289	50,2	210	51,2	267	46,7	575	52,4	237	48,8
Sulasrahvas	268	26,2	142	28,1	145	23,7	113	26,6	668	26,0	126	30,7	173	30,2	264	24,0	105	21,6
Mõisakäsitöölised	138	13,5	62	12,2	98	16,0	68	16,0	366	14,3	35	8,6	58	10,2	165	15,0	108	22,2
Kokku	1023	100	506	100	612	100	425	100	2566	100	410	100	572	100	1098	100	486	100

jad olemas kõigis mõisates, kuid struktuurilt olid mõisapered väga eritüübilised. Oli mõisaid, kus arvuka mõisarahva hulgas leidis kõigi rühmade esindajaid, oli neid, kus domineerisid teenijarahva või sulasrahva esindajad jne. Siit järeldub, et süvitsiminekul on mõisarahva koosseisu põhjal võimalik teha küllalt olulisi tähelepanekuid ühe või teise mõisamajapidamise iseloomu kohta: millistele majapidamisharudele pandi mõisas rohkem rõhku, kas oli tegemist ratsionaalse, turule orienteeritud või ainult naturaalse, tarbijaliku majandamisstiiliga, kui heal või halval järjel võis olla majapidamine jne. Selleks oleks tarvis jätkata tööd mõisateenijate kihi koosseisu ja arengujoonte väljaselgitamiseks, kasutades võimalust mõõda mitmesuguseid üksteist täiendavaid ja avavaid massilisi allikaid.

СОСТАВ ДВОРОВЫХ ЛЮДЕЙ В ИМЕНИЯХ ЮЖНОЙ ЭСТОНИИ В КОНЦЕ ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XIX В.

Т. Розенберг

Резюме

Дворовые люди составляли отдельную социальную группу, положение и быт которой значительно отличался от остального крестьянского населения. Они жили в имении или на мызной земле и получали средства содержания на мызе; выполняли обязанности и работы, требовавшие более специальных навыков, поэтому применение на подобных работах барщинников не было возможным или выгодным. В начале XIX в. в Южной Эстонии насчитывалось около 10 тыс. дворовых людей, что составляло в среднем около 4% крестьянского населения — от 7,5% в мелких (до 250 душ населения) и до 2,4% в сверхкрупных (более 1000 душ) имениях. Прослойка мызных дворовых по ее положению и роду занятий была весьма разнообразной. По функции дворовых в мызном хозяйстве можно разделить на несколько групп (по данным списков дворовых 255 имений от 1816—1822 гг.): 1) представители нижней администрации (надсмотрщики, амбарщики и др.); 2) прислуга (лакеи, горничные, повара, кухарки, кучера, садовники и др.); 3) мызные рабочие (скотники, скотницы, мызные батраки и батрачки, большинство которых было занято уходом за мызным стадом); 4) мызные ремесленники (ткачи, столяры, кузнецы, бондари и др.). Корчмари, мельники, лесники, полевые и сенокосные сторожа, имеющие на служебных участках самостоятельное хозяйство, занимали промежуточное положение между дворовыми и сошными крестьянами (или бобылями). По существу они являлись арендаторами обрабатываемой ими земли, и поэтому при

определении структуры дворовых автор эту группу в состав дворовых не включает.

В 1820-ых годах из дворовых Южной Эстонии (2566 дворовых в рассмотренных 255 имениях) около 10% составляли представители администрации, около 50% — прислуга, более 25% — рабочие скотного двора и батраки и до 15% — ремесленники.

DER BESTAND DER HOFSLUTE IN DEN SUDESTLÄNDISCHEN GÜTERN AM ENDE DES ERSTEN VIERTELS DES 19. JH.

T. Rosenberg

Zusammenfassung

Im Artikel betrachtet man quantitativ den Bestand der Hofslute von 255 Gütern der Landkreisen Tartu, Võru, Viljandi und Pärnu (64% von allen Gütern) laut Angaben in Jahren 1816—1822. Am Anfang des 19. Jh. machte die Zahl der Hofslute ca 4% der südestländischen Bauern aus — von 7,5% in kleinen Gütern (bis 250 Seelen) bis zu 2,4% in riesengroßen (über 1000 Seelen) Gütern. Die Hofslute bildeten eine Schichte von Bauern, die zahlenmäßig am kleinsten, dem Wesen nach aber am verschiedenartigsten war. Nach Funktion im Gutswirtschaft wurden Hofslute (2566 Personen) auf vier Gruppe geteilt. Beinahe 10% der Hofslute waren Antreiber (Fronvögte, Kletenaufseher u. a.), beinahe 50% Dienstboten des Gutsherrn (Kammerdiener, Stubenmädchen, Köche, Kutscher, Gärtner usw.), über 25% Stall- und Feldarbeiter (Hofsknechte, Hofsmägde, Viehleute, Viehweiber und Hüter) und bis 15% die Handwerker des Gutshofes (Zimmerleute, Schmiede, Weber usw.). Manchmal wurden zu den Hofsluten auch Krüger, Müller, Waldhüter, Feld- und Heuschlagwächter und andere Amtspersonen im Dorf gerechnet, die für ihre Arbeit vom Gut Land bekamen, manchmal auch einen Naturallohn. In Bezug auf ihre Stellung und Lebensweise bildeten sie eine Übergangsgruppe zwischen den Hofsluten und Bauerwirten oder Häuslern.